

Les sènies de mitjan segle xx als horts de les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals (Sant Joan de Labritja)

per Jaume Espinosa Noguera

Introducció

El present treball és el resultat d'un estudi recent en un curs sobre cartografia digital. En aquest curs s'ha fet un exercici sobre els vells horts que envoltaven el torrent de Labritja en l'any 1956 entre les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals (Sant Joan de Labritja). Els horts es trobaven esquitxats de velles sènies, algunes de certa bellesa, però la majoria d'elles en situació d'abandonament. L'existència d'aquests vells ginys és senyal del patrimoni històric de les explotacions rurals, no només de l'entorn geogràfic estudiat, sinó també de tota l'illa d'Eivissa.

Les sènies són uns ginys mecànics emprats per a l'elevació d'aigua subterrània, tradicionalment bastits de fusta i moguts per la força motriu generada per un animal; però també n'apareixen de fabricades amb ferro i accionades per bombes hidràuliques a partir d'innovacions en la indústria mecànica (Marí Costa 2014: 67-69). Les velles sènies tradicionals, fetes de fusta i mogudes per animals, varen ser a poc a poc substituïdes per motors de gasoil i estructures de ferro a partir del primer terç i mitjans del segle xx. En aquest moment, la intensa mecanització de l'extracció d'aigües subterrànies per a fer nous cultius de reguiu va coincidir amb una davallada dels nivells d'aigües del subsol que va acabar amb la dessecació dels pous d'on no poques sènies tradicionals es nodrien. Tot i que l'extracció d'aigua dels aquífers per a bastir els complexos turístics del nord d'Eivissa també va influenciar perquè es canviàs la tradicional

Resum

El present treball és el resultat d'unes pràctiques de cartografia digital aprofitant les fotografies aèries de l'any 1956. S'ha cartografiat el vell sistema d'hortos que hi havia a les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals, dins el municipi de Sant Joan de Labritja. Es varen fer els polígons que correspondrien als horts mencionats, a més de geolocalitzar les sènies a la zona d'estudi. Se suposa que la major part de les sènies d'aquella època encara funcionaven sense motor i se suposa que eren accionades per animals. S'ha fet treball de camp per a comprovar l'existència actual d'unes 24 sènies velles i que la immensa majoria dels horts ja no s'usen. S'ha comptat amb set informadors que han facilitat els noms de cada sènia. Recollir els noms de les parcel·les dels horts és més complicat i necessitaria un treball més complet i més a llarg termini.

Paraules clau: sènia, sínia, horts, verinal, Eivissa, Pitiüses.

Summary

The present work is the result of digital mapping practices taking advantage of aerial photographs from 1956. The old system of orchards that existed in the districts of Santa Llúcia de Baix and Porrals, within the municipality of Sant Joan de Labritja, has been mapped. Polygons have been made that would correspond to the orchards mentioned in addition to geolocating the Ferris wheels in the study area. It is assumed that most of the Ferris wheels of that time still worked without a motor and are supposed to be powered by animals. Field work has also been carried out to verify the current existence of some 24 old Ferris wheels and that the vast majority of orchards are no longer used. There have been seven informants who have provided the names of each Ferris wheel. It is more difficult to study the names of the plots of the orchards, requiring a more complete and long-term work.

Key words: ferris wheel, orchards, wetlands, Ibiza, Pitiüses.

activitat de reguiu de la zona d'estudi.

L'objectiu d'aquest treball és reconèixer la parcel·lació dels horts i les sènies tradicionals al voltant del torrent de Labritja a les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals, al municipi de Sant Joan de Labritja, a mitjan segle xx. Es tracta de fer una aproximació cartogràfica arran de les fotografies aèries de l'any 1956, juntament amb la recerca bibliogràfica i la feina de camp fetes entre els anys 2015 i 2021 per a recordar un sistema de reguiu local poc estudiat fins ara. I amb les seues sènies tradicionals com a protagonistes.

Antecedents cartogràfics del torrent de Labritja en l'àrea d'estudi

mapes s. XVIII-XIX (fig. 2)

Miquel Gaietà Soler, en haver de col·locar les fites que delimitaven la Cavalleria de Labritja en l'any 1791, fa referència als horts de Porrals (Marí Cardona 2009: 278-281). A continuació, es pot veure (fig. 2) un exemple de tres mapes antics de la zona d'estudi. El primer és un detall d'un mapa de Tomás López de Vargas Machuca de 1785, copiat del que va fer José García Martínez el 1765 (Tur de Montis 1984: 109-117). S'observen amb petits cercles els nombrosos punts de captació d'aigua del

subsol, entre fonts i pous, sense especificar si alguns són sènies. S'assenyalen, delimitats per un cercle de color groc segons la zona d'estudi, una quantitat de 6 punts d'aigua amb cercles blancs i 7 punts d'aigua amb cercles de color negre. Al mig es veu el detall d'un mapa de Pablo Ordovás de 1792 on es delimiten els camps conreats que són zona d'estudi, sense especificar si són horts o conreus de secà. A la dreta, un altre detall del mapa de Francisco Coello de 1851 amb una fletxa que indica l'existència de tres punts d'aigua a l'àrea d'estudi. Curiosament, en aquest darrer mapa apareixen menys punts d'aigua respecte del mapa de José García Martínez de 1765, malgrat que Francisco Coello s'havia inspirat en l'anterior (Tur de Montis 1984: 165-174). Aquests tres punts d'aigua tanmateix apareixen envoltats per unes línies rectes que podrien simbolitzar murs, parets de pedra o altres elements que devien delimitar algunes partions. També s'ha de comentar que els mapes antics coincideixen que l'antic camí de Labritja se situa a l'oest de la situació del torrent de Labritja.

A l'Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera es recull a la paraula *sénia* que els primers documents que evidencien l'ús de les sènies a Eivissa daten del segle XII. Ja al segle XVI es coneix a Jesús una zona coneguda com el Seniar, a més que l'any 1738 la gran majoria de finques del pla de Vila estaven dotades d'una sénia (Marí Costa 2014: 67-69). Pel que fa a l'interès de la zona d'estudi, el mateix autor comenta el següent:

«L'aplicació del Pla de millores impulsat per Miquel Gaietà Soler va fer que el nombre de sènies en funcionament augmentàs durant el s. XIX. L'any 1868 l'arxiduc Lluís Salvador en va comptabilitzar fins a 197 arreu d'Eivissa».

Per una altra banda, un treball fet per un enginyer danès o alemany (Schiøler 1964: 214-224) redueix el nombre de sènies uns trenta anys després:

«En la isla de Ibiza, [...] había en el año 1897 un total de 157 norias, la mayoría de las cuales están todavía en uso».

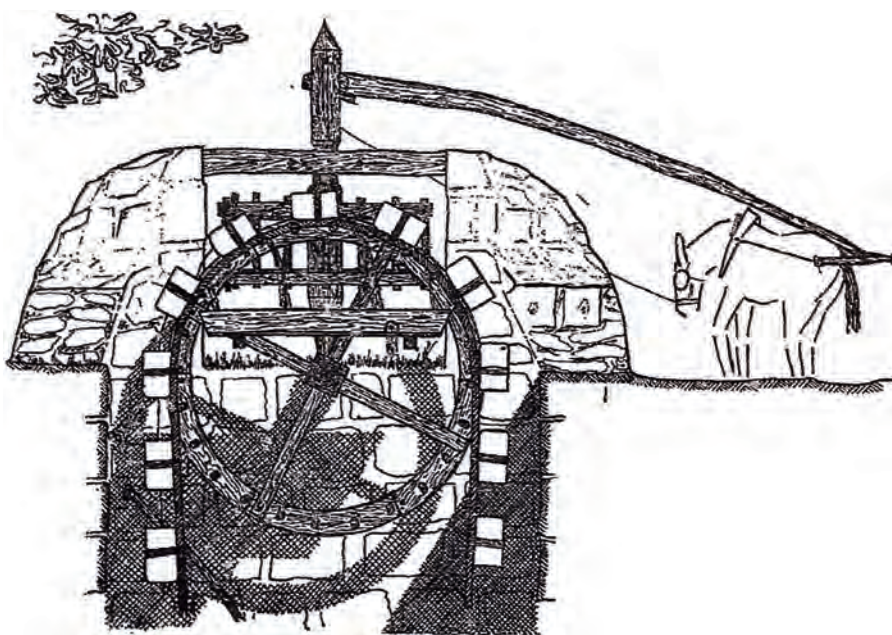

Figura 1. Dibuix d'una sénia publicat per Th. Schiøler a l'article «El rendimiento efectivo de las norias de Ibiza» al *Boletín de la Cámara de Comercio Industria y Navegación de Palma de Mallorca* el 1964.

El mateix enginyer ens explica que el treball de la sénia amb un animal es feia als mesos de més sequera, probablement amb més freqüència a l'estiu, cada dia de matí i de tarda. I els moments de migdia es dedicaven al descans de l'animal i de les persones que treballaven els horts. Per mor d'això, es plantaven flors i arbres per donar ombra, com ara figueres, magraners, buguenvílies i freqüentment una palmera (*Phoenix dactylifera*). Pel que fa

aquesta darrera espècie, s'ha constatat l'existència de tres sènies amb una gran palmera a la zona d'estudi. Són les sènies d'en Blai, d'en Macià i d'en Xomeu d'en Sord. Com a curiositat, a can Safragell, fora de l'àmbit d'estudi i situat a la parròquia de Sant Llorenç de Balàfia, també existeix una gran palmera que es troba en un petit sistema d'hortets catalogat com un jaciment d'origen andalusí segons les Normes Subsidiàries de l'Ajuntament

Figura 2. Representació de cartografia històrica de l'àrea d'estudi. A l'esquerra, detall del mapa de Tomás López de Vargas Machuca de 1785, copiat del mapa de José García Martínez de 1765. Al mig, detall del mateix lloc del «mapa de topográfico de los dominios directos de S.M. en la isla de Ivizta según el apeo hecho en los años 1791 y 1792. (Museo Naval E-50-7) XLIX-7» de Pablo Ordovás. A la dreta, detall del mapa de Francisco Coello de 1851.

NOM	X WGS84 31N	Y WGS84 31N
1. Sènia d'en Tort I	369064.08	4324017.02
2. Sènia d'en Tort II	369094.65	4324032.3
3. Sènia d'en Pla-roig	369449.7	4324090.84
4. Sènia d'en Portellet	369127.31	4323898.03
5. Sènia d'en Ramon	369214.16	4323832.72
6. Sènia d'en Sitges	369273.22	4323816.74
7. Sènia d'en Xic d'en Xico	369296.84	4323675.7
8. Sènia d'en Joan d'en Sord	369601.86	4323711.13
9. Sènia de sa Teulera	369327.41	4323592.67
10. Sènia d'en Joan d'en Sitges	369433.72	4323538.82
11. Sènia d'en Toni Negre	369602.55	4323540.9
12. Sènia d'en Toni des Gall	369267.66	4323453.71
13. Sènia d'en Pep Moreno	369669.95	4323432.17
14. Sènia d'en Toni Lluca	369819.33	4323446.06
15. Sènia d'en Xomeu d'en Sord	369529.6	4323345.32
16. Sènia d'en Racó	369752.63	4323254.3
17. Sènia d'en Macià I	369603.25	4323210.53
18. Sènia d'en Macià II	369497.64	4323211.22
19. Sènia d'en Sanç	369313.52	4323112.56
20. Sènia d'en Vicent des Gall	369919.73	4323068.44
21. Sènia d'en Tomàs	369720.32	4323036.13
22. Sènia d'en Colldevaca	370001.72	4323005.91
23. Sènia d'en Toni d'en Jaume	369593.87	4322850.97
24. Sènia d'en Mariano Blai	369729.7	4322372.6

Taula 1. Noms actuals de les velles sènies tradicionals de les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals i les seves coordenades segons el sistema ETRS89 UTM 31N

de Sant Joan de Labritja, consultades l'any 2015.

Metodologia

Localització de les sènies (fig. 3)

Es va fer un seguiment de les fotografies aèries de l'any 1956 facilitades pel visor de la pàgina web de l'IDEIB del Govern Balear. L'any 1956 encara hi havia una majoria de sènies tradicionals en la zona d'estudi. En aquestes fotografies aèries es poden esbrinar les sènies amb els seus safareigs corresponents, les quals varen ser cartografiades per a fer-ne un posterior seguiment en un treball de camp que va durar uns cinc anys de feina amb recorreguts de reconeixement de les sènies i entrevistes amb veïns de la zona prospectada. En un primer moment, segons les fotografies aèries es varen localitzar un total de 24 sènies a la zona d'estudi (fig. 3).

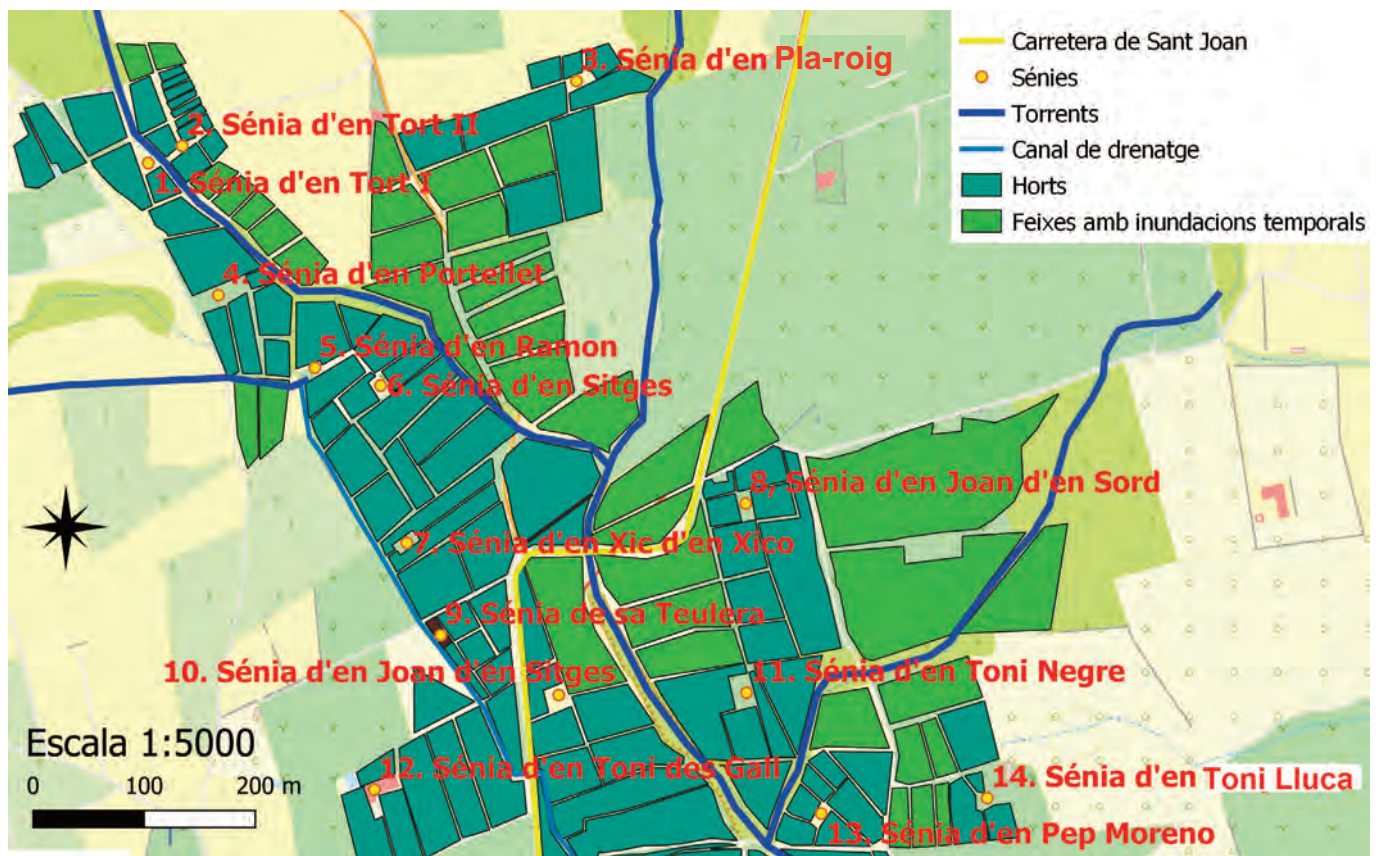
A més, la gamma de color encara en blanc i negre d'aquestes fotografies fa esbrinar les parcel·les que eren de reguiu a mitjans del segle XX a la zona d'estudi, les quals s'han cartografiat de forma digital i se'ls ha fet un seguiment de camp per a comprovar el seu estat actual.

Resultats del treball de camp amb els noms actuals de les sènies tradicionals i representació de les parcel·les d'horts existents l'any 1956 a les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals de Sant Joan de Labritja

Es presenta una relació de les 24 sènies tradicionals trobades amb les seues coordenades (taula 1) de les vendes de Santa Llúcia de Baix i Porrals (Sant Joan de Labritja). No s'ha fet un seguiment acurat de l'estat actual de cadascuna de les sènies perquè l'autor del present article no disposa de coneixements d'ar-

queologia, arquitectura i enginyeria, ni d'experiència en vida per a saber com funcionen aquests ginyes. Per tal de conèixer com funcionaven aquestes sènies es recomana acudir als treballs de V. Mari Costa i Th. Schiøler referits en la bibliografia.

Els reconeixements del treball de camp entre els anys 2015 i 2021 han constatat l'existència d'unes sènies tradicionals en estat general de ruïna, encara que algunes conserven les seues estructures principals, com les motes i els merlets. Però la dificultat per poder-hi accedir no ha permès saber quantes d'elles conserven encara les rodes ni tampoc si encara tenen aigua al pou corresponent. Per una altra banda, moltes d'elles es troben envaïdes de plantes llenyoses com oliveres bordes, esbarzers, caquiers, mates i altres. A continuació, es detallen els noms actuals de les sènies prospectades que es reparteixen en tres mapes elaborats amb l'aplicació cartogràfica digital de QGIS afegint una aproximació dels horts de l'any 1956 en la zona d'estudi. S'ha de remarcar que cada sènia podia tenir més d'un nom, ja que era habitual que més d'un propietari en tengués escripturat l'ús. En aquest cas, quan un usuari feia ús del safareig estava obligat a deixar-lo ple per al següent usuari. Com a curiositat, per al número 20 de les sènies mostrades als mapes s'ha recollit tant el nom de la *sènia d'en Vicent des Gall* com també *d'en Pere Sord*. Aquesta darrera denominació es recull a l'itinerari turístic dissenyat pel Consell d'Eivissa com el camí Antic de Labritja. Una altra sènia amb dues denominacions és la número 24, que es deia antigament *d'en Marià Blai* i, actualment, és anomenada *d'en Pere Sord*, si bé sembla que aquesta darrera denominació no té res a veure amb els propietaris de la sènia número 20. Gairebé tots els informadors remarquen l'existència antiga de «contractes», fossin oficials o de privats, d'usos de les sènies entre propietaris i altres persones. Caldria aprofundir en aquest aspecte.

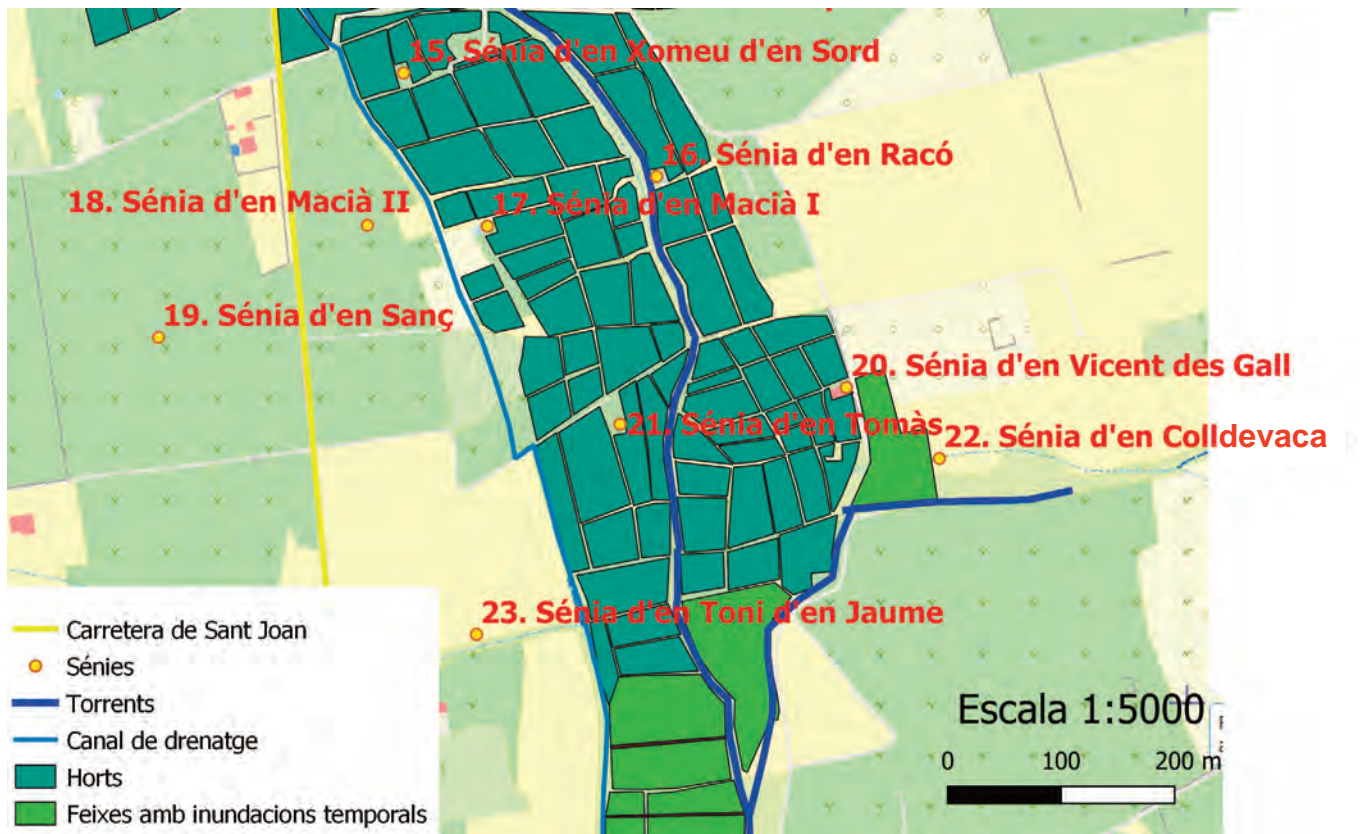
A dalt, mapa 1.
 A la dreta,
 fotografia
 de la sénia
 d'en Tort I.

Entre les sénies numerades del 5 a l'11, es comenta que estaven situades en uns terrenys antigament negats de forma temporal a causa de la unió de torrents en una zona plana. A partir de la sénia d'en Ramon surt un canal o séquia de drenatge que evitava la inundació dels horts. És curiós que el pont que creua la carretera de Sant Joan sobre el torrent de Labritja, construït a la darreria del segle XIX, en-

cara és anomenat com el *pont d'en Ramon* per la població local. També s'ha de dir que les persones entrevistades recorden que abans dels anys setanta del segle passat el torrent de Labritja portava sempre aigua i, en aquest tram, fins i tot s'hi pescaven anguiles. Tanmateix, es recorda que hi havia molts de calàpets, un gripau, que actualment ha vist les seues poblacions pràcticament extingides a l'illa d'Eivissa.

Entre les sénies 15 i 17 hi ha un indret que podria estar d'acord amb els sistemes de captació d'aigua mostrats als mapes antics. És de remarcar l'existència encara de dues palmeres de gran bellesa a les sénies d'en Xomeu d'en Sord i d'en Macià I. També s'ha de reprendre el recorregut del canal o séquia de drenatge a ponent del torrent de Labritja que evitava la inundació dels horts. Per la part de llevant del torrent de La-

A dalt, mapa 2.
A l'esquerra,
fotografia
de la sènia
d'en Xomeu d'en Sord,
amb la palmera.

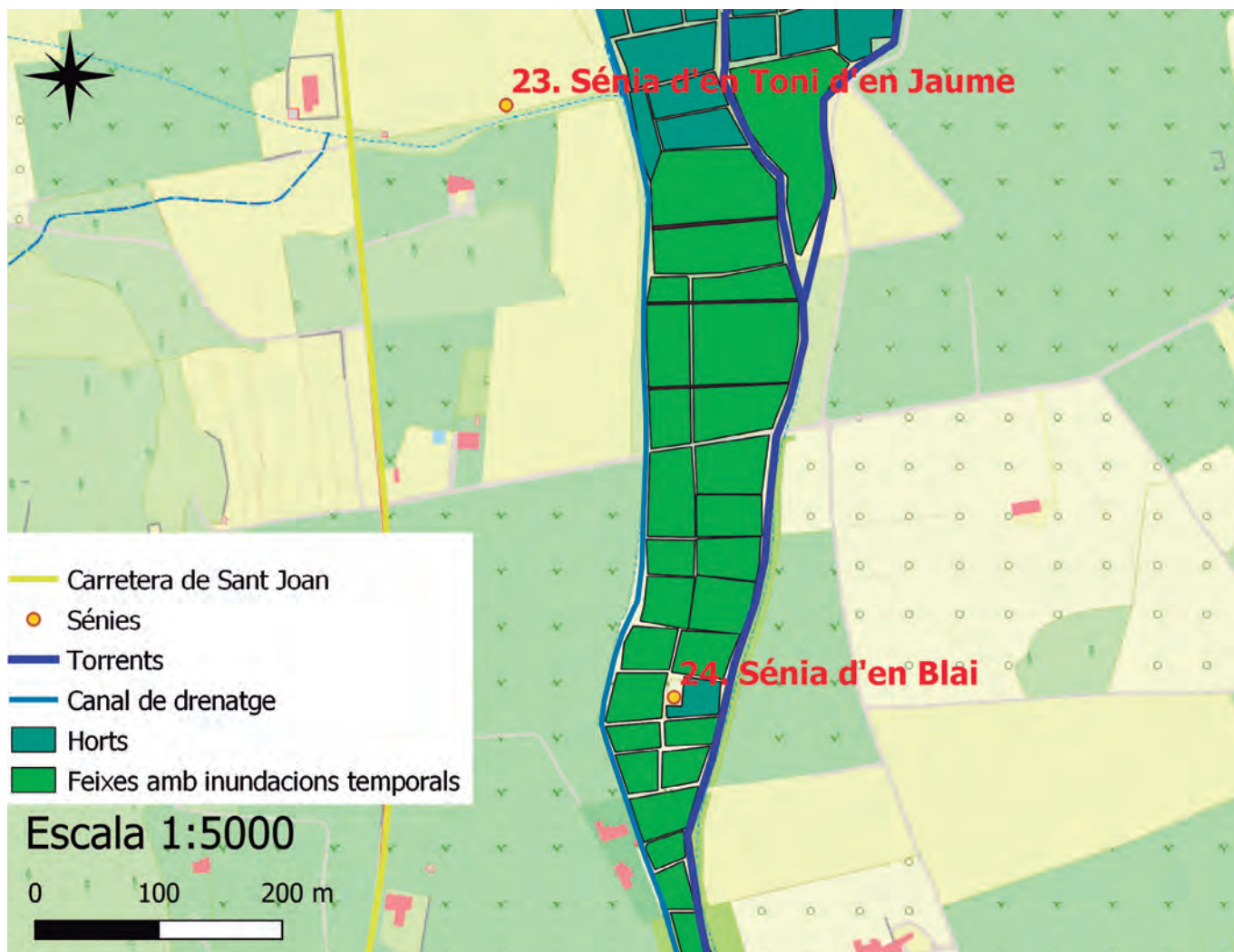
britja es reconeixen uns horts en bancals que regaven unes parcel·les ben recognoscibles a les fotografies aèries de l'any 1956 per part de les sènies d'en Coldevaca i d'en Vicent des Gall. Però avui dia aquests darrers horts han desaparegut i les seues partions han estat destruïdes. En canvi, la sènia d'en Tomàs conserva al seu voltant un dels llocs més preciosos d'aquesta horta, amb un camí antic digne d'estudi històric.

Les sènies 23 i 24 no sembla que apareguessin als antics mapes esmentats al principi. Això fa pensar que varen ser construïdes a pla primera del segle XX. Com també l'existència del canal o séquia de drenatge que acompanya al torrent de Labritja en aquest tram. Algunes sènies fora dels ambients dels horts més tradicionals se suposava que donaven aigua a feixes petites o fins i tot a petites séquies que bastien

d'aigua els horts principals al voltant del torrent de Labritja (sènia d'en Toni d'en Jaume). A la sènia d'en Blai, es recorda que a principis del segle XX un bou hi va caure dins i s'hi va negar. Actualment, al voltant d'aquesta sènia es continuen trobant restes de catúfols trencats.

Es verinal

Dels horts antics, s'ha observat que la major part s'han reconver-

A dalt, mapa 3.
A la dreta,
fotografia
de la sénia
d'en Blai
amb la seua
palmera

actualment en camps de conreu de secà per la davallada dels nivells de l'aigua subterrània. De fet, algunes entrevistes parlen del concepte *verinal*, que curiosament no apareix a l'*Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*.

Al *Diccionari multilingüe d'Eivissa i Formentera* sí que apareix traduint-lo al castellà com a *panzano* (Pesce Vich 2016: 618). Les persones consultades a la zona d'estudi expliquen que el *verinal* era

una mostra de les èpoques de l'any en què les terres dels horts es trobaven saturades d'aigua. Això permetia l'embassament dels horts i l'ompliment d'aigua dels safareigs de forma natural sense necessitar el

Séquia o canal de drenatge al pas per la sénia de sa Teulera.

treball de les sénies (es parla que a la zona de can Coronar abans es plantaven maduixes, patates, dacsa i cànem, entre d'altres). Però per a evitar que els embassaments dels horts no fossin greus i fessin malbé els cultius de reguiu, es varen crear séquies o canals de drenatge paral·lels al torrent de Labritja, a més d'alguns murs de pedra, per a desviar l'aigua en moments d'escorrentia.

En un altre indret més al sud, a la venda de Safragell, existia aquesta mateixa situació, on diuen els entrevistats que a la primeria del segle passat s'havia plantat arròs, cànem i lli. Malauradament, en l'actualitat el *verinal* ja ha deixat d'existir a la zona d'estudi de fa més de trenta anys per les excessives per-

forades i l'actual situació del canvi climàtic, exceptuant algun any molt rarament plujós. També es diu que arran d'una gran perforada realitzada a la orimeria dels anys setanta del segle XX al pont d'en Covetes –pont de la primera carretera de Sant Joan de la darrerria del segle XIX, situat abans de la pujada de Labritja– per a bastir d'aigua el complex turístic de Portinatx, el *verinal* va deixar de rajar aigua als horts de Porrals i altres horts més de vendes properes.

Conclusions

Els valors patrimonials de les illes Pitiüses relacionats amb les captacions d'aigua subterrània han estat força estudiats i valorats per nombroses persones, i se n'ha esti-

mulat, així, la divulgació. Així que brols, pous, fonts, molins aigüers, horts i altres valors patrimonials han rebut el reconeixement de les administracions i han estat protegits al llarg dels darrers anys. No obstant això, les sénies tradicionals anteriors a l'arribada de la mecanització de la captació d'aigües subterrànies no han rebut aquesta importància com a elements patrimonials de l'agricultura pitiüsa. És cert que s'han fet alguns esforços puntuals com la restauració d'algunes sénies a Santa Eulària o l'itinerari del sender turístic de Labritja, entre d'altres, però encara queda molt a fer.

Fent un seguiment dels mapes antics (fig. 2) i tenint en compte els resultats dels mapes cartografiats

Mur
de pedra seca
que protegeix
el terreny de cultiu
del *verinal*
que venia del
torrent de
Porrals

en aquest treball (mapa 2) es podria esbrinar l'existència d'alguns punts de captació d'aigua al segle XVIII. Els mateixos punts coincideixen aproximadament amb unes sènies actuals que devien haver estat el nucli de la captació d'aigües al sistema antic dels horts de Porrals. Aquestes sènies, dignes d'estudis arqueològics, són les següents:

- 13. Sènia d'en Pep Moreno
- 15. Sènia d'en Xomeu d'en Sord
- 16. Sènia d'en Racó
- 17. Sènia d'en Macià I
- 21. Sènia d'en Tomàs

És necessari promoure un estudi global geogràfic i històric del coneixement de les antigues sènies tradicionals al nostre territori per a avaluar el seu estat i la seua possible preservació. En altres territoris

de l'Estat ja ho estan fent. Sobretot perquè en l'àrea d'estudi d'aquest treball s'han observat algunes zones transformades i d'altres sense alguns dels horts, que foren destruïts. És de gran importància que els sistemes de reguiu que queden no continuïn desapareixent i que aquest patrimoni no s'oblidi, com també cal remarcar el concepte de *verinal*, que també mereixeria un altre estudi geològic de gran interès sobre els sorgiments d'aigua als horts tradicionals de la zona estudiada.

Agraïments

A Chus Baldonado Martín, Laura San Miguel Fuster i Nèstor Torres Torres pel seu suport i els coneixements aportats. I, sobretot, als veïns consultats de les vendes de Santa Llúcia de Baix i de Porrals

per la seua col·laboració i als quals s'hauria de dedicar un capítol especial per a agrair-los-ho personalment.

Bibliografia

- MARÍ CARDONA, J. (2009). *Santa Eulàlia. Illes Pitiüses, VII*. Ed. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa, p. 278-281.
- MARÍ COSTA, V. (2014). *Sènia*. Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera. Vol XII. Eivissa, p. 67-69.
- ORDOVÁS, P. (1792). *Mapa topogràfic de los dominios directos de S.M. en la isla de Iviza según el apeo hecho en los años 1791 y 1792*. (Museo Naval E-50-7) XLIX-7. Madrid.
- PESCE VICH, M. (2016). *Diccionari multilingüe d'Eivissa i Formentera*. Ed. Miquel Pesce Vich. Espanya, p. 618.
- SCHIÖLER, Th. (1964). *El rendimiento efectivo de las norias de Ibiza*. Boletín de la Cámara de Comercio Industria y Navegación de Palma de Mallorca. Any LXVI, juliol-setembre i octubre-desembre, n. 644-645, p. 214-224.
- TUR DE MONTIS Y DE AYGUAVIVES, J. (1984). *Cartografía histórica de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)*. Departamento de Geografía. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Barcelona, p. 109-117, 165-174.

JAUME ESPINOSA NOGUERA
BOTÀNIC I EDUCADOR AMBIENTAL ■

*Cal promoure
l'estudi de les antigues
sènies tradicionals
per avaluar-ne l'estat
i la seua possible
preservació*